

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 341.222: 355.457

DOI <https://doi.org/10.15421/391946>

Ганьба О. Б.,

*кандидат юридичних наук, докторант докторантури
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМ У ПРОЦЕСІ УПОРЯДКУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН СФЕРИ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

LEGAL INFLUENCE, LEGAL REGULATION AND ITS MECHANISM IN THE PROCESS OF ORGANIZATION OF LEGAL SECURITY OF THE BORDER SECURITY OF UKRAINE

У роботі узагальнюються наукові погляди вчених щодо з'ясування поняття та сутності категорій «правовий вплив», «правове регулювання» та «механізм правового регулювання».

Обґрунтовується позиція, що найбільш вагомий вклад у теоретичне вирішення проблем правового регулювання здійснив С.С. Алексєєв, який, узагальнивши наукові здобутки своїх попередників, уперше запропонував завершену теоретичну концепцію правового регулювання та його механізму.

Наголошується, що дослідники різних поколінь значно збагатили кількість наукових підходів щодо трактування досліджуваних категорій. При цьому сучасні українські та зарубіжні вчені визначають правове регулювання з більш-менш однакових наукових позицій.

Зауважується, що правовий вплив на свідомість та поведінку військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України, військових формувань та інших правоохоронних органів сфери забезпечення прикордонної безпеки нашої держави має вагоме значення для підвищення якості правового регулювання у досліджуваній сфері, що особливо важливо в умовах гібридної війни, результатом якої є проведення АТО/ООС.

Акцентовується увага на конкретних відмінностях правового впливу від правового регулювання у сфері прикордонної безпеки України. Автором запропоновано чотири критерії таких відмінностей: за предметом дії права, за механізмом здійснення, за наслідками, за ступенем обов'язковості.

Визначається місце та роль механізму правового регулювання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, яка є головним складником національної безпеки нашої держави. Тому значення досліджуваної категорії актуалізується не тільки військовим протистоянням з Російською Федерацією, а й інтенсифікацією інтеграційних і глобалізаційних процесів України, що призводить до виходу будь-якого напрямку правового регулювання за межі державних кордонів і нагальної потреби формування двосторонніх механізмів такого регулювання правовідносин у спільному прикордонному просторі із суміжними державами, а також формування єдиного міжнародного механізму для уніфікованого регулювання відносин у європейському та світовому прикордонному просторі в цілому.

Ключові слова: *правовий вплив, правове регулювання, механізм правового регулювання, правовідносини, прикордонна безпека України.*

The paper summarizes the scientific views of scientists to clarify the concept and essence of the categories “legal influence”, “legal regulation” and “mechanism of legal regulation”.

It is substantiated that the most significant contribution to the theoretical solution to the problems of legal regulation was made by S.S. Alekseev, who, for the first time, summarizing the scientific achievements of his predecessors, first offered a complete theoretical concept of legal regulation and its mechanism.

It is emphasized that researchers of different generations have significantly enriched the number of scientific approaches to the interpretation of the categories under study. At the same time, modern Ukrainian and foreign scientists define legal regulation from more or less the same scientific positions.

It is noted that the legal impact on the consciousness and behavior of military personnel and employees of the State Border Guard Service of Ukraine, military formations and other law enforcement agencies of the border security of our country is important for improving the quality of legal regulation in the research area, which is especially important in the context of hybrid, which is the АТО/ООС.

Attention is drawn to the specific differences of legal influence from legal regulation in the field of border security of Ukraine. The author proposes four criteria for the following differences: by subject of action, by mechanism, by effect, by degree of obligation.

The place, role and importance of the mechanism of legal regulation of legal relations in the field of border security of Ukraine, which is the main component of national security of our state, is determined. Therefore, the importance of the studied category is actualized not only by military confrontation with the Russian Federation, but also by the intensification of Ukraine's integration and globalization processes, which leads to the exit of any direction of legal regulation beyond state borders and the urgent need to form bilateral mechanisms for such regulation of legal relations in common with the border neighboring countries, as well as the formation of a single international mechanism for the unified regulation of relations in the European and world border area as a whole.

Key words: *legal influence, legal regulation, mechanism of legal regulation, legal relations, border security of Ukraine.*

Складна воєнно-політична, оперативно-стратегічна та економічна ситуація, яка склалася внаслідок збройної агресії Росії проти України, окупації Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей, що є суверенною територією України, анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя актуалізують потребу подальшого вдосконалення механізму правового регулювання (далі – МПР) у сфері національної безпеки України загалом та сфері прикордонної безпеки зокрема [1].

Механізм правового регулювання правовідносин у сфері прикордонної безпеки України посідає головне місце у праворегулятивній діяльності. Однак він є похідним явищем від категорії «правове регулювання».

Правове регулювання у сфері правового буття розглядається як одне з найбільш динамічних усеохоплюючих системних явищ, яке забезпечує реалізацію основної функції та призначення права – впорядкування та вдосконалення різноманітних суспільних відносин, примирення особистісних, групових, загальносуспільних та державних інтересів, їх охорону та захист як від зовнішніх, так і від внутрішніх посягань.

Теоретичну базу для з'ясування проблем МПР суспільних відносин і підвищення ефективності його застосування склали праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: С.С. Алексєєва, С.В. Бобровник, В.М. Горшенєва, А.Б. Гриняка, В.П. Казимирчука, М.І. Козюбри, Ю.В. Кривицького, О.М. Куракіна, М.Ю. Осіпова, С.О. Погрібного, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун та інших.

Варто зауважити, що більшість вищезгаданих науковців зосереджували увагу на загальнотеоретичних або галузевих проблемах МПР суспільних відносин, оминаючи специфічні сфери життєдіяльності суспільства.

Відтак додаткового аналізу, а також переосмислення вже існуючих наукових надбань потребують проблемні питання МПР у вузьких сферах життєдіяльності суспільства, якою є сфера прикордонної безпеки України.

Метою статті є з'ясування поняття, сутності та специфіки правового впливу, правового регулювання та його механізму у процесі впорядкування правовідносин сфери прикордонної безпеки України.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: узагальнення наукових поглядів щодо з'ясування поняття, сутності та значення правового впливу, правового регулювання та його механізму; визначення відмінностей правового впливу від правового регулювання у контексті специфіки сфери прикордонної безпеки України; окреслення місця та значення МПР в упорядкуванні правових відносин, а також особливостей його прояву у сфері прикордонної безпеки України.

Одним із перших загальнотеоретичне визначення правового регулювання у радянській науці запропонував Л.С. Явич ще у 1957 році. Він зазначав, що під правовим регулюванням слід розуміти всі форми юридичного впливу держави на свідому діяльність суб'єктів права [2, с. 35].

Інший відомий науковець радянської доби М.І. Байтін, підкреслюючи значення правового регулювання, наголошував, що конкретна дія права полягає у тому, що воно є державним регулятором суспільних процесів і єдиною нормативною системою, регулюючий вплив якої на людей викликає юридичні наслідки. При цьому право як державний регулятор суспільних відносин є єдиним офіційним визначником і критерієм правомірності чи неправомірності поведінки, тобто мірою свободи особи [3].

Українські науковці того часу трактували правове регулювання в руслі офіційної радянської юридичної науки, тому воно не відрізнялося особливою оригінальністю, зважаючи на домінування зверхності Москви в наукових дослідженнях [4, с. 157].

Проте найбільш вагомий вклад у теоретичне вирішення проблем правового регулювання здійснив академік РАН С.С. Алексєєв, який, узагальнивши наукові здобутки своїх попередників, уперше запропонував завершену теоретичну концепцію правового регулювання та його механізму. У 1966 році вийшла його монографія «Механізм правового регулювання в соціалістичній державі», в якій він, систематизувавши розрізнені фрагментарні знання як зарубіжних, так і радянських науковців багатьох союзних республік, у тому числі й українських, розробив чітку, логічно аргументовану теорію правового регулювання та її головного складника – механізму правового регулювання [5]. Зокрема, він зазначав, що правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) результативний, нормативно-організований вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до потреб суспільства [5, с. 30].

Окрім зазначеного, великою заслугою С.С. Алексєєва є також твердження, викладене ним уже в іншій науковій праці, що основи правового регулювання були закладені ще у первіснообщинному додержавному суспільстві, архаїчні відносини якого регулювалися синкретичними мононормами, що уособлювали в собі як заборони та дозволи, так і зобов'язання [6, с. 187–189].

Поділяючи повністю викладену позицію автора, наголосимо, що мононорми того часу реалізувалися у формі обрядів, ритуалів, міфів, культів тощо. І на підтвердження позиції С.С. Алексєєва пошлемося також на думку відомого українського вченого М.І. Козюбри, який, розглядаючи роль релігії у питаннях формування та функціонування права, зазначав, що релігійні постулати, культу, ритуали та обряди стали тим середовищем, у надрах якого зароджувалися, жили та розвивалися правила, що регулювали поведінку людей первісного суспільства [7, с. 4].

Першопочатковим засобом регулювання архаїчних відносин у первіснообщинному суспільстві були заборони (табу), вважає С.С. Алексєєв, і лише пізніше, з розвитком суспільства їх доповнили дозволи та позитивні зобов'язання [6, с. 187–189]. Цієї точки зору дотримуються також інші науков-

ці, наголошуючи на тому, що система первісного регулювання архаїчних відносин мала первинно-заборонний характер [8, с. 25]. Це однаковою мірою стосується і питань регулювання відносин, пов'язаних з охороною та захистом території компактного проживання племені чи інших соціальних спільнот первісного суспільства, що безпосередньо стосується еволюції питань регулювання відносин сфери прикордонної безпеки.

Сучасні українські та зарубіжні вчені, окрім уже цитованих нами визначень правового регулювання Л. С. Явича, М. І. Байтіна, С. С. Алексєєва, визначають правове регулювання з більш-менш однакових ракурсів. Так, О.Ф. Скакун зазначає, що правове регулювання суспільних відносин – це здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою усієї сукупності юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорона та розвиток [9, с. 254].

В.Д. Ткаченко та Є.Б. Ручкін визначають його як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [10, с. 207–208].

М.І. Козюбра та С.П. Погребняк наголошують, що правове регулювання – це впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою спеціальних юридичних засобів і способів [11, с. 95].

Виходячи з викладених і інших визначень правового регулювання, можна погодитися з висновком О.М. Калашника, що дослідники різних поколінь значно збагатили спектр підходів до його трактування. Так, сьогодні правове регулювання тлумачиться як: окреме системне правове явище; як упорядкування відносин з допомогою норм права; як встановлення форм юридичного впливу суспільства та держави на суспільні відносини; як встановлення певного суспільного порядку; як процес упорядкування суспільних відносин з допомогою відповідних засобів і способів [12, с. 137].

Важливе значення в контексті реалізації мети дослідження має окреслення відмінностей між правовим регулюванням і правовим впливом.

Під правовим впливом розуміється поширення дії права в усіх його формах на свідомість і поведінку людей, на їх взаємодію як учасників суспільних відносин з метою забезпечення особистих, групових, загальносуспільних чи державних інтересів [9, с. 256].

Правовий вплив на свідомість та поведінку військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужби України), військових формувань і правоохоронних органів, в обов'язки яких входить забезпечення прикордонної безпеки держави, має вагоме значення для підвищення якості правового регулювання у зазначеній сфері, особливо це важливо в умовах гібридної війни, результатом якої є проведення АТО / ООС.

У сфері прикордонної безпеки України правовий вплив хоча і здійснюється паралельно з правовим

регулюванням, проте в багатьох випадках передує йому. Цьому сприяють діяльність курсів початкової підготовки для військовослужбовців, щойно зарахованих на службу; курсів підвищення кваліфікації; виховна та роз'яснювальна робота представників підрозділів по роботі з персоналом, підрозділів внутрішньої безпеки органів охорони державного кордону; виховна та навчальна робота начальників відповідних підрозділів тощо. Така першість правового впливу на свідомість військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби України та інших органів забезпечення прикордонної безпеки з метою реалізації прикордонної політики сприяє підвищенню ефективності правового регулювання.

Більшість засобів правового впливу прямо передбачена в підзаконних нормативно-правових актах, насамперед положеннях і наказах, які регламентують оперативно-службову діяльність органів і підрозділів Держприкордонслужби та інших органів сектору безпеки і оборони України.

А тепер зупинимось на конкретних відмінностях правового впливу від правового регулювання у досліджуваній сфері:

1) за предметом дії права: предметом правового впливу є значно ширше коло суспільних відносин, які не завжди регулюються винятково правом (відносини взаємодопомоги, морально-етичні військові відносини, виховні службові відносини з обміну досвідом між військовослужбовцями, окремі гендерні відносини тощо), а предметом правового регулювання є конкретні правовідносини, які стосуються виконання завдань і функцій відповідних органів і підрозділів Держприкордонслужби України;

2) за механізмом здійснення: правовий вплив охоплює, насамперед, заходи виховного, психологічного, інформаційного характеру, а МПР об'єднує чисто правові засоби – норми права, юридичні факти, правовідносини тощо;

3) за наслідками: у ході здійснення правового впливу настання чітко визначених матеріалізованих наслідків не обов'язкове, оскільки правовий вплив передбачає дію насамперед на свідомість військовослужбовця або працівника, а через неї – на майбутню його поведінку, а правове регулювання передбачає настання конкретних наслідків у вигляді реалізованих правовідносин із завершеним результатом [13, с. 254];

4) за ступенем обов'язковості: правове регулювання є специфічно-юридичним обов'язковим, що є вкрай актуальним для сфери прикордонної безпеки об'єктом регулювання та захисту, яким виступають найвагоміші національні інтереси України, до яких належать життєво важливі інтереси людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток тощо [14].

Однак правове регулювання у будь-якій сфері залишиться мертвим недієвим явищем без механізму приведення його в дію. Як слушно зауважив Ю.М. Тодика: «недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, потрібні ще й чіт-

кі механізми їх втілення в життя» [15, с. 337]. Тому процес правового регулювання тісно пов'язаний з категорією «механізм правового регулювання», який, на думку більшості науковців, є головним елементом структури правового регулювання. Як переконливо зазначає С.В. Бобровник, правове регулювання є логічним процесом, що складається з певних елементів: а) предмета правового регулювання; б) способів правового регулювання; в) механізму правового регулювання [16, с. 104].

Механізм правового регулювання посідає важливе місце і в досліджуваній нами сфері – сфері прикордонної безпеки України, яка є головним складником національної безпеки нашої держави. Тому, по-перше, значення цієї категорії актуалізується не тільки військовим протистоянням з Росією, а й інтенсифікацією інтеграційних і глобалізаційних процесів України, що призводить до виходу будь-якого напрямку правового регулювання, тим більше у досліджуваній нами сфері за межі державних кордонів і потреби формування двосторонніх механізмів такого регулювання правовідносин із суміжними державами у спільному прикордонному просторі, а також формування єдиного міжнародного МПР для уніфікованого регулювання відносин у європейському та світовому прикордонному просторі в цілому [17; 18, с. 62–64].

По-друге, це зумовлено ще й тим, що загальнотеоретичне дослідження МПР, на думку багатьох науковців, є базовим поняттям, теоретичною основою, стартовою площадкою для його наукового дослідження як у галузевих науках, так і у спеціальних сферах правового регулювання, якою у наших наукових розвідках є сфера прикордонної безпеки України [19, с. 163].

По-третє, використання категорії «механізм правового регулювання» в дослідженні особливостей сфери правового регулювання прикордонної безпеки дозволяє не тільки систематизувати численні юридичні засоби дії права на суспільні відносини, а й визначити місце та роль кожного з них у системі правового регулювання, на що особливо наголошують окремі білоруські вчені [20, с. 532].

По-четверте, в умовах гібридної війни особливої актуальності набуває вдосконалення охоронних і захисних механізмів правового регулювання, оскільки охоронні та захисні правовідносини в умовах військового протистояння та потреби постійної відсічі збройної агресії Росії стають першочерговим завданням забезпечення національної безпеки [21].

Отже, розглянувши поняття, сутність і специфіку правового впливу, правового регулювання та його механізму у процесі впорядкування правовідносин сфери прикордонної безпеки України, варто наголосити на такому:

– якщо правове регулювання у зазначеній сфері є складним динамічним процесом дії права на суспільні відносини з метою їх якісного упорядкування в інтересах прикордонної та національної безпеки в цілому, то МПР виступає як система взаємодіючих, взаємоузгоджених правових засобів, які забезпечують послідовність і збалансованість цього процесу;

– досконалий МПР створює найкращі умови для ефективною реалізації прикордонної політики, метою якої є надійна прикордонна безпека України;

– якість правового регулювання у зазначеній сфері прямо залежить від належного правового впливу на свідомість суб'єктів здійснення прикордонної політики, який здебільшого передує правовому регулюванню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 6 червня 2016 р. № 240/2016.
2. Явич Л.С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР / под ред. : В.И. Корещоко, С.А. Раджабова. Сталинабад, 1957. 168 с.
3. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В.В. Лазарева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 1996. 472 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посібник для студ. спец. «Правознавство». 3. вид., зі змінами й доп. Київ : [б.в.], 1995. 172 с.
5. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва : Юрид. лит. 1966. 187 с.
6. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
7. Козюбра М.І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 3–12.
8. Раданович Н. Юридичні заборони (до питання становлення). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Випуск 62. С. 23–32.
9. Скаун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.
10. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
11. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.
12. Калашник О.М. Механізм правового регулювання цивільних відносин як об'єкт наукових досліджень: генеза та сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 136–149.
13. Теорія держави та права : навч. посіб. / С.В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.
14. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
15. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики : монография. Харьков : Факт, 2000. 608 с.
16. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. *Правова держава* : щорічник наук. праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корещоко НАН України. Київ, 1996. Вип. 7. С. 103–108.

17. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. *Голос України*. 2019. № 34.

18. Матяж О. Поняття механізму міжнародно-правового регулювання. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.С. Казанського* : матеріали міжнародної конференції (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.). Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2010. С. 62–64.

19. Арзамасов Ю.Г., Наконечный Я.Е. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология. Москва : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009. 196 с.

20. Вишнеvский А.Ф., Горбатов Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. под общ. ред. проф. В.А. Кучинского. Москва : Изд-во деловой и учеб. лит-ры, 2006. 656 с.

21. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.